

С.М. Руденко, канд. філол. наук, проф. (ХДУХТ, Харків)

«КНИГА ПРО СМАЧНУ ТА ЗДОРОВУ ЇЖУ» (1939) ЯК ІДЕОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТ

Питаннями харчування на технологічному, товарознавчому, економічному рівнях займалася велика кількість теоретиків та практиків. Мета нашої розвідки – розглянути «Біблію» радянського громхарчу – «Книгу про смачну та здорову їжу» (1939) – як ідеологічний конструкт у рецепції пострадянських гуманітаріїв.

Насамперед слід зазначити, що після падіння революційної утопії про звільнення жінки від домашнього побуту відбулося відновлення колишньої моделі родини. Однак поступовий перехід від орієнтації на фабрику-кухню до «реабілітації» домашнього вогнища в сталінську добу відбувався на основі нових продуктів, виготовлених уже на індустріальних підприємствах. «Важливою частиною кулінарної політики радянської влади стало привчання населення до консервів. Саме споживання цієї продукції найбільш ефективно пов'язує домашнє й громадське харчування з масовим індустріальним виробництвом» [2, с. 567]. Тому на ідеологічному рівні на місце фабрик-кухонь прийшов новий символ часу – «Книга про смачну та здорову їжу» (далі – *Книга*): «Виявилось, що їжу все-таки треба готувати самостійно. Нова соціальна модель контамінувала утопію й реальність у найгіршій з можливих комбінацій: з утопії в реальність прийшла (і на десятиліття там затрималася) комунальна кухня, з реальності в утопію пішла ідея звільнення жінки від стояння біля плити. У передмові до *Книги* (1939) зазначається, що її «головне завдання полягає в тому, щоб допомогти домогосподарці...»). Починалася вона відомими сталінськими сентенціями про «заможне й культурне життя» та знаменитим диктумом вождя народів у промові на з'їзді стахановців 1935 р.: «Жити стало краще, жити стало веселіше» [3, с. 157].

Насправді передувало створенню *Книги* 29 перевидань «Подарунку молодій господині, або засіб зменшення витрат у домашньому господарстві» О. Молоховець (перший тираж 1861 р.). Однак у радянські часи «з природних причин кулінарія перемістилася з площини прикладних мистецтв до науки теоретичної, а рецепти й поради Молоховець набули метафізичних рис, і її ім'я стало майже власним для позначення тієї казкової вакханалії об'їдання, що вирує на цих поживклих сторінках» [5, с. 320].

Видання *Книги* (1939) було ініційовано А.І. Мікояном. З перевиданнями 1945, 1952, 1965, 1971, 1974, 1976, 1981, 1983 (тираж 2,5 млн екземплярів), 1984, 1985, 1990, 1992, 1997, 2016 років вона стала однією з форм реалізації ідеологічного концепту КУЛЬТУРНИСТЬ. Це назва «монументального посібника, який був відомий практично кожній радянській сім'ї, номінація гастрономічного аналога таких «стильних» пам'яток своєї епохи, як ВДНГ та метро у Москві» [1, с. 160–161].

Незважаючи на всі ознаки звичайних кулінарних книг, вербальними елементами яких є мовні знаки: локативи, інструментативи, соціоідентифікатори, лімітативи та пермісиви (рецептура, опис технологічних прийомів тощо), – а невербальними – остенсивні дефініції у формі фотоілюстрацій та малюнків, *Книга*, як і будь-який артефакт сталінської культури, мала власну прагматику. Це – енциклопедія радянського способу життя, де процес приготування їжі став символом перетворення світу за планом-рецептом. Опис кожної страви в ній – метафора повноти й різноманітності соціалістичного життя.

І хоча *Книга* містить сотні рецептів, не вони становлять її основний зміст. Значна частина обсягу зайнята великими вступними статтями до численних розділів і замітками «на полях», що займають до третини площі сторінки. Безсумнівно, головними в першому, «мікоянівському», виданні були завдання рекламно-просвітницькі. Фотографії ілюстрували словесний ряд, який не мав поза текстом фактичної реалізації. «Апетитні та звабні кольорові вклейки були емпатично націлені на передавання емоційних сигналів якомога більшій кількості споживачів. *Книга* не відтворювала вже відомі пропагандистські формули, як було прийнято в більшості плакатів, фільмів і творів мистецтва, а поширювала нові ідеї за підтримки цих картинок із соковитими й смачними стравами» [3, с. 167]. На першій же сторінці в передмові *Книги* постулюється одночасно й мета існування соціуму, і його нинішній стан: родючість землі, відбита в різноманітності асортименту, є результатом правильної політики партії: «Більшовицька партія, радянський уряд, великий вождь народів товариш Сталін упевнено ведуть корабель Країни Рад до блискучих вершин комунізму, до ще більш радісного й щасливого життя всіх народів, до соціалістичного достатку!» [4, с. 11].

Героєм *Книги* є СРСР, адекватним образом якого стала маніфестована сукупність національних кухонь, насправді піднесених лише як екзотична приправа до опису кулінарії старшого брата – Росії. Самосвідомість радянського суспільства як урочистий підсумок

усесвітньої історії – її ідейно-тематичне ядро. «Книга – найважливіший пам'ятник сталінізму. Але це не просто пам'ятник радянської матеріальної (або швидше – дематеріалізованої!) культури, а особливого роду соцреалістичний текст. Зображена в ньому кулінарна картина світу практично не має зв'язку з радянською реальністю <...>. Як і будь-який соцреалістичний текст, *Книга* відсилає до «життя в її революційному розвитку». Дерезалізація, через яку проходить тут життя, підсилюється тим, що неіснуючий достаток тут інструменталізовано. Це не стільки опис, скільки рецептура використання недоступних продуктів. <...>. У цьому випадку питання про їхню наявність знімається, а ефект присутності підсилюється. У подібних описах автори *Книги* досягають справжньої «поезії радянського життя». Однак її джерело цілком прозаїчне – це сфера харчової промисловості. Саме завдяки їй пояснюється матеріальний бік дива: описуваний достаток є результатом виробництва» [3, с. 165].

У *Книзі* екскурси в «радянську реальність для обраних», репрезентовані як повсякденність для пролетарських мас: описи виробничих процесів на м'ясокомбінаті, що випускає сосиски й ковбаси, широкого асортименту різних відділів продуктових магазинів тощо. Глютонічний дискурс *Книги* буквально пронизаний ідеологією. Наприклад, у розділі «Круп'яні страви» на одній сторінці з рецептами «Запіканки пшоняної» та «Крупеника з гречаної каші» окремою колонкою подано «газетну передовицю» «Ковбаса та копчені вироби», що увиразнює концепт ПЕРЕМОГА В ЗМАГАННІ, акцентуючи увагу на кількісних показниках промислового виробництва та перевагах СРСР порівняно з Америкою та іншими капіталістичними країнами: «Випуск ковбас і копчених виробів у нас збільшується з кожним роком, розширюється їхній асортимент. У 1932 р. підприємства Головного управління м'ясної промисловості випустили 56,2 тис. т ковбас та копчених виробів, у 1936 р. – 245,2 тис. т, а в 1938 р. – 369,7 тис. т. <...> Серед багатьох сортів копчених ковбас – свиняча саямі із самої свинини та московська – з яловичини та шпику. Уперше розпочато випуск кров'яних ковбас і 10 сортів м'ясного хліба, широко розповсюдженого в Америці. Окрім того випускаються спеціальні сорти ковбас: куряча, єврейська, бараняча й «суджук». У капіталістичних країнах найбільше фальсифікацій у ковбасному виробництві. На радянських підприємствах ковбаса виробляється строго за рецептом, під спеціальним контролем інженерів-технологів та санітарних лікарів» [4, с. 192–193].

«Книга – це посібник для актора, але одночасно й для глядача. І в цій подвійній оптиці полягає її близькість до соцреалістичного

дикурсу, коли читач повинен одночасно й вірити в те, про що він читає, і, залишаючись при здоровому глузді, вірити не повинен» [3, с. 167].

Претендуючи на роль кулінарної енциклопедії, *Книга* однак майже повністю ігнорує закордонний гастрономічний досвід, оскільки радянський народ самодостатній у всіх відношеннях. Рецептuri *Книги* чітко розписані як схема в дусі Держплану за годинами й днями тижня [1, с. 161]. Підтекстом, а часом і відкритим текстом, є виклик Заходу: «Те, про що тільки мріють діячі буржуазної науки, те, що здається недосяжним у найзухваліших мріях буржуазних економістів, здійснюється в нашій соціалістичній батьківщині, де діє Велика Сталінська Конституція, де соціалізм увійшов у побут народу, де людина стала справжнім творцем життя, де великий вільний народ буде прекрасне комуністичне суспільство» [4, с. 11]. «...Порівняно зі справжніми рецептами, що, по суті, не змінилися протягом багатьох перевидань, усе більше місце приділяється повчанням і проповідям і все менше – порадам, як готувати їжу. *Книга* має казковий тон. Це розповідь про казкову їжу, про неймовірне, фантастичне, чим заповнені кольорові ілюстрації» [3, с. 161].

Мовна об'єктивізація концепту КУХНЯ в *Книзі* втрачає семантичну домінанту *приватна сімейна справа*, а натомість набуває нової – *важлива функція уряду*, що задовольняє матеріальні та культурні потреби суспільства, які постійно зростають. Концепт ДЕРЖАВА має в ній значення *годувальник народу*: хлібозаводи та консервні фабрики, риболовецький флот і чайні плантації, виноробні комбінати й кондитерські цехи – уся чітко централізована харчова промисловість представлена гарантом високого рівня життя. Невербальні ілюстрації, наприклад, фотографії продуктів, завжди містять текстовий елемент – марку виробу. Що б не було зображено: банка з томатним соком, компотом чи пачка з «Геркулесом», – на передньому плані – завжди етикетка з інформацією про відомчу підпорядкованість продукту. Наприклад, «Вівсяні пластівці Московського ордена Леніна харчового комбінату ім. Мікояна» тощо. Цей рекламний прийом дозволяв *Книзі* декларувати свою центральну ідею – уся їжа в країні належить державі.

«Тематика приватного життя (а, безсумнівно, до неї належать сюжети, пов'язані з апетитом і насиченням) повинна була б реалізовуватися в якомусь «легкому стилі». Але такий стиль у публічній сталінській культурі не був передбачений: тут усе вимагає ідеологічного оформлення, наукового підходу й політичного акцентування. Так що рецепт приготування яєчні надрукований тут по

сусідству з цитатами Сталіна, інструкцією з чищення овочів та описом способів консервування фруктів із суто науковими коментарями» [3, с. 161].

У колізії «смачне vs. здорове» читається спроба культури протиставити раціональне магічному. Перше – ідеологічний атавізм: зрештою, сталінізм був продуктом не тільки революційного романтизму, але й марксизму, що йде від традицій європейського Просвітництва та раціоналізму. Друге – фундаментальна особливість сталінської культури, заснованої на подоланні марксистського проекту в умовах патріархального соціального укладу й на прагненні видати радянський аграрний соціалізм за реалізацію марксистського модернізаційного проекту. Один елемент нейтралізує інший, але ніколи не скасовує. Вони обидва життєво необхідні для функціонування цієї системи як політично, так і ідеологічно. Їхній конфлікт «створює напруження в сталінському дискурсі. Сполучення магії й раціоналізму в *Книзі* – це знайомий дискурс виробничого роману. Може бути (судячи з комерційного успіху), самого успішного виробничого роману в історії радянської літератури. У світі тотальної дереалізації життя олітературення зазнають усі соціальні функції, і навіть харчування перетворюється в сталінізмі на вербальний акт. Так що, зрештою, виявляється, що вміння правильно *читати їжу* є не тільки вершиною смаку й запорукою здоров'я, а й єдиним способом виживання, не менш важливим, ніж здатність готувати й споживати її» [3, с. 171].

Отже, проведене дослідження переконує в тому, що на пострадянському просторі «Книга про смачну та здорову їжу», попри всі її кулінарні досягнення, сприймається з гуманітарних позицій як ідеологічний конструкт сталінського тоталітаризму.

Список використаних джерел

1. Генис А. Красный хлеб // Иван Петрович умер: Статьи и расследования / А. Генис. – М. : Новое лит. обозрение, 1999. – 336 с.
2. Глущенко И. В. Советская модернизация и кулинарная политика как факторы трансформации бытовой культуры в СССР / И. В. Глущенко // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2012. – № 27. – С. 564–573.
3. Добренко Е. Гастрономический коммунизм: вкусное vs. здоровое / Е. Добренко // Неприкосновенный запас. – 2009. – № 2 (64). – С. 155–173.
4. Книга о вкусной и здоровой пище. – М.-Л. : Пищепромиздат, 1939. – 436 с.
5. Толстая Т. Н. Изюм / Т. Н. Толстая. – М. : Подкова, 2002. – 384 с.